

Ірина Діттан

УДК 94(477.53)“1921/1928”

ПОЛТАВА В ПЕРІОД НЕПУ (1921–1928 роки): ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті висвітлюються сторінки складної, суперечливої, неоднозначної історії економічного, культурного та освітнього розвитку Полтави в контексті реалізації непу.

Ключові слова: Нова економічна політика, політичний бандитизм, безпритульність, неграмотність, українізація.

Радянська влада утверджувалася в Україні болісно, в боротьбі з так званим “політичним бандитизмом” – масовим партизанським рухом селянства, обуреного грабіжницькою продрозкладкою і першими спробами примусової колективізації. За розпорядженнями ЦК КП(б)У було створено спеціальний орган – Всеукраїнську нараду по боротьбі з бандитизмом, яку очолив М. В. Фрунзе. Подібні наради діяли в губерніях і повітах [26, с. 12].

Полтавський губком КП(б)У протягом квітня-липня 1921 року провів три партійні мобілізації, zorganizував ударні групи і загони самооборони незаможників для придушення селянських виступів. У Полтаві перебував штаб бригади частин особливого призначення, що координував діяльність своїх місцевих підрозділів. На кінець 1921 року в губернії, як і загалом у республіці, хребет селянському рухові таки було зламано [22, с. 178].

Усе ж саме селянські повстання в поєднанні з військовими виступами та великими робітничими страйками змусили партійно-державне керівництво країни визнати провал політики “воєнного комунізму” й переглянути тактику соціалістичного будівництва. Комплексно неп упроваджувався в Українській РСР, починаючи з 1923 року. А 1921–1922 роки були часом реалізації окремих його складових і подолання страшного відлуння воєнно-комуністичних методів господарювання – голоду.

Лихо охопило територію з населенням близько 35 мільйонів, із яких в особливо

скрутному становищі опинилися 25 мільйонів, у тому числі 3,8 мільйона в Україні [3, с. 3]. Голодуючими в республіці були визнані 5 губерній Півдня: Донецька, Запорізька – повністю, Катеринославська, Миколаївська – значною мірою, а також окремі повіти Кременчуцької і Полтавської (в цій губернії – Кобеляцький і Костянтиноградський повіти).

Для координації зусиль у боротьбі з голодом 7 серпня 1921 року була створена Центральна комісія допомоги голодуючим (ЦК Допгол ВУЦВК) під головуванням Г. І. Петровського [4]. При губернських і повітових виконкомах організовувалися місцеві комісії. Зокрема, при Полтавському губвиконкомі така комісія була започаткована 19 серпня. При губпрофраді розгорнула роботу комісія сприяння голодуючим. Активно працювала група Полтавського відділу Всеросійського комітету допомоги голодуючим, почесним головою якої був обраний В. Г. Короленко. Комісії створювали постійні фонди допомоги, евакопункти, інтернатні заклади, організовували суботники та недільники на користь голодуючих [5, Ф. Р. –1503. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 13].

Полтавці, незважаючи на вкрай скрутне економічне становище губернії, жертвовно допомагали голодуючим. Уже на 1 вересня 1921 року в Поволжя було відправлено 90 вагонів зерна, пізніше – понад 1030 тонн городнього насіння, що становило майже половину вивезеного зі всієї України. Полтавські лікарсько-харчувальні загоони діяли в 4 губерніях Поволжя. Особливо відзначився загін імені В. Г. Короленка, що рятував голодуючих Самарської губернії. Вдячні самарці присвоїли споруджуваній у той час греблі ім'я В. Г. Короленка, водосховище, створене нею, назвали Полтавським.

Найбільше потерпала від голоду малеча. 30 відсотків дітей Поволжя і Криму вимерло

[14, с. 32]. В Україні в червні 1922 року голодувало близько 1900 тисяч дітей [18, с. 338]. І в цих екстремальних умовах уряд республіки зголосився допомогти бідолошним дітям Росії шляхом їх евакуації в “благополучні” губернії. За розверсткою Всеукраїнської Ради захисту дітей (РЗД) Полтавщина мала влаштувати 6 тисяч дітей Поволжя. Та дійсність внесла свої корективи, і в губернію прибуло понад 17 тисяч. Із 18 постійних дитбудинків Полтави три обслуговували тільки евакуйованих дітей Поволжя і Півдня України. А загалом у губернії для прибулих було відкрито 59 дитбудинків, колоній і комун. Певну кількість дітей було розміщено в селянських родинах, узято під колективний патронат робітників і службовців. Так трудівники Полтавщини, у межах якої голодувало понад 36 тисяч власних дітей, відгукнулися на лихо в сусідній Росії. Навіть після того, як близько 5 тисяч дітей було ревакуйовано, у дитбудинках губернії перебувало майже 5 тисяч маленьких волжан (із них 460 – у Полтаві) [7, с. 84–85].

Нібито задля поповнення валютного фонду боротьби з голодом, який призначався для оплати рахунків за імпортоване продовольство, радянська влада проводила реквізицію церковних цінностей. Ця ударна кампанія здійснювалась у руслі “революційної законності” і мала приховане політичне спрямування: за допомогою репресій позбавити церкву економічної сили й ідеологічного впливу на маси.

Згідно з декретом ВУЦВК від 8 березня 1922 року на місцях створювалися комісії по вилученню та обліку церковних коштовностей. Полтавська губкомісія, очолювана начальником губвідділу ДПУ Е. Лінде, розпочала роботу 22 квітня. Діяла жорстоко, репресивно. Так, ревтрибуналу були піддані 18 священиків Полтави, чимало віруючих, котрі протидіяли зухвалим домаганням уповноважених комісій. Великий громадський резонанс мав суд над священиком Троїцької церкви в Полтаві В. І. Зеленцовим. Звинувачений у невиконанні вищезгаданого декрету, він був засуджений до розстрілу. Незважаючи на те, що карний вирок В. І. Зеленцову було замінено згодом п'ятьма роками виправно-трудова таборів, він засвідчив готовність влади до безоглядного терору інакомислячих [21, с.188].

Кампанія завершилася в Полтаві 22 травня, а в повітах – 15 червня 1922 року. За свідченням голови губвиконкому Я. Н. Дробніса, з ризниць церков і монастирів було конфісковано близько 200 пудів золота, срібла, інших коштовностей. У ході цієї кампанії чимало

храмів було зруйновано, загинуло багато шедеврів культурно-історичного надбання народу. До того ж зібрані кошти використовувалися далеко не за призначенням [16, с. 42–44].

Нарешті десь під осінь 1923 року голод, що забрав із собою близько 300 тисяч людських доль в Україні, вдалося здолати.

Боротьба з наслідками голоду ще тривала, та розпочалося й господарське відродження краю. Уже в першій половині 1921 року в Полтаві стали до ладу цегельний і шкіряний заводи, закрийні та ливарні майстерні, державний олійний завод, млини й макаронна фабрика, завод “Мило”, сірникова фабрика, завершувалося будівництво міської пекарні. З металобробних підприємств працював лише завод “Губметал”, який виготовляв цвяхи та деякі інші речі, переважно для потреб сільського господарства [12. – 1921. – Ст. 455, с. 101].

Поступово відкривалися й інші підприємства. На весну 1923 року державна промисловість Полтави була представлена п'ятьма шкірзаводами, з яких працювали два (101 робітник), вісьмома млинами (286 робітників і 152 службовці), чотирма друкарнями (215 працюючих), сірниковою (102 особи), кондитерською й макаронною фабриками (по 59 працюючих), лісопильним заводом (70 осіб), електростанцією (116 спеціалістів), штамповим заводом (38 виробничників). Незабаром до категорії державних були віднесені такі підприємства: дві кондитерські, ковбасна, галенова й парфюмерно-косметична фабрики, масло- та оцтовий заводи. Загалом на цей час у Полтаві нараховувалося 224 промислових підприємства, на яких працювало 6242 особи [5, Ф. Р. –1503. ” Оп. 1. – Спр. 163. – Арк. 53; Ф. Р. –3873. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 90, 92–95, 113–115].

Випадково місто стало одним із центрів текстильної промисловості. Справа в тому, що 1915 року до Полтави у зв'язку з наближенням австрійців було евакуйовано 6 віленських механічно-панчішних фабрик. На той час підприємства випускали 240 тисяч дюжин панчіх і шкарпеток на рік. Окрім цього, діяла 81 панчішна майстерня, що продукувала 430 тисяч дюжин панчіх. З'явилися і суміжні підприємства – 19 ниткових майстерень, які виготовляли 240 тисяч дюжин 200-ярдових котків ниток (ярд дорівнює 0,9144 метра).

У 1918–1919 роках панчішно-шкарпеткове виробництво через нестачу сировини перебувало в занепаді. 1920 року всі фабрики були націоналізовані, причому ниткові майстерні об'єднали в одну фабрику, з трьох сукальних

майстерень зосталась одна, з 6 фабрик удалося відкрити лише одну. Товарів вироблялося мало, та і якість була низька. 1922 року ситуація дещо поліпшилася: збільшилося сировинне постачання, зріс попит, з'явилися бажані взяти підприємства в оренду. За державою залишилася одна фабрика, що перебувала у віданні Текстильпрому. У 1923–1924 роках вона зміцніла, запрацювала в дві зміни і випустила 34 тисячі дюжин панчіх [1. – 5–7 листопада].

На кінець 1926 року всі 6 текстильних фабрик знову зосередилися в руках Текстильпрому, устаткування було розподілене поміж трьома великими підприємствами. У 1926–1927 роках 672 працівники Полтавського Текстильпрому випустили 395 тисяч дюжин панчіх на суму 1,5 мільйона карбованців [1. – 5–7 листопада]. Дещо раніше, у грудні 1924 року, полтавський комітет по боротьбі з безробіттям (комборбез) організував панчішну фабрику “Текстильник” (згодом – фабрика імені 8 Березня), де спочатку працювало 25, а через рік 227 осіб. У листопаді 1927 року в Полтаві розпочато будівництво нової текстильної фабрики. Так місто стало справжнім осередком не лише панчішно-шкарпеткового, а й більш широкого трикотажного виробництва [8, с. 20].

Здавня Полтава відзначалася розвинутою харчовою промисловістю. 15 березня 1926 року стала до ладу беконна фабрика товариства “Бекон” – первісток у системі подібних підприємств України. За перший рік існування вона дала на експорт 165 тисяч пудів бекону вартістю 2 мільйони карбованців. З часом експорт полтавського бекону зріс і в грошовому вираженні сягав 4,5 мільйона карбованців щорічно. На виставці в Парижі вироби фабрики дістали найвищу оцінку. За весь час роботи фабрики не було жодної скарги на якість її продукції, що екпортувалася в Англію, Францію, Голландію. У 1927 році розпочали будівництво важкого м'ясо-холодильника, а наступного року було зведено маслозавод. Так у Полтаві створювалася потужна промислова база по переробці сільськогосподарської сировини [1. – 1 листопада].

Ще з XIX століття губернія була одним із центрів тютюництва. 28 травня 1925 року в Полтаві почала працювати тютюнова фабрика, яка на жовтень цього ж року виробила 6850 ящиків махорки вартістю 147700 карбованців. На кінець 1925 року в Полтаві діяли всі підприємства (у попередні роки значна частина їх була законсервована). У 1926–1927 роках база місцевої промисловості зміцнилася: розширено діючі підприємства, розпо-

чато реорганізацію залізничних майстерень у паровозоремонтний завод; розгорнулася реконструкція ремонтно-механічного заводу “Метал”, який обслуговував промисловість і сільське господарство Полтавського округу: ремонтував сільськогосподарську техніку, виготовляв для текстильних фабрик устаткування, що раніше ввозилося з-за кордону.

Промислове піднесення супроводжувалося зростанням робітництва. Проте чимало працездатних людей не мали постійного місця роботи. Так, на 1 січня 1925 року в місті нараховувалося 5710 безробітних, а на 1 червня цього ж року – вже 7500. Із них 37,7 відсотка – робітники промислових підприємств, 27,7 – робітники розумової праці, 27,5 відсотка – некваліфіковані робітники. Безробіття зростало за рахунок вихідців із села та демобілізованих із Червоної Армії [12. – 1919. – № 27, с.104].

Державна допомога безробітним надавалася через місцеві відділи Наркомпраці УРСР, а безпосередньо – через біржі праці (у Полтаві така біржа діяла з 1922 року). Вони проводили облік безробітних (по можливості їх працювляштовували), перекваліфікацію, організували громадські роботи і трудові колективи, сприяли відкриттю пунктів громадського харчування, гуртожитків, проведенню певної культосвітньої роботи. Соціальне страхування, що здійснювалося спочатку через відділи соцзабезпечення, потім – через відділи праці при відповідних виконкомах, гарантувало безробітним деякий прожитковий мінімум.

Усе ж зазначені заходи не могли радикально вирішити проблему (наприклад, у Полтаві на 1 січня 1927 року налічувалося, за офіційними даними, ще 6629 безробітних). За тими ж офіційними даними, безробіття було ліквідовано в 1930 році [4, с. 45–47].

Але все це буде потім, через кілька років. А в досліджуваному періоді економіка Полтави, як і України в цілому, характеризувалася наявністю різних типів господарювання, вільною непом підприємницькою активністю, промисловим пошквалленням. Так, на початку 1925 року в губернії нараховувалося 17135 підприємств, на яких працювало 29847 осіб. Держсектор охоплював 106 підприємств (0,6 відсотка від загальної кількості) із 6227 працюючими (20,9 відсотка від загальної кількості); кооперативний – 271 підприємство (1,6 відсотка), що забезпечувало роботою 1938 осіб (6,5 відсотка), а приватний – аж 16758 підприємств (97,8 відсотка) із 21682 (72,6 відсотка) працюючими. На перший погляд, приватний сектор у промисловості був доміну-

ючим, але за концентрацією робочої сили і обсягом товарної продукції провідні позиції були не за ним. Так, за перше півріччя 1923–1924 господарського року товарообіг одного підприємства склав: державного – 84200 карбованців, кооперативного – 4700, приватного – 600 карбованців. Тобто, хоч промисловість Полтавщини мала переважно кустарний характер (підприємства чисельністю від 1 до 15 робітників склали 99,2 відсотка усіх існуючих), влада активно сприяла розвитку державної економіки та поступовому витісненню приватного підприємництва [11, с. 239].

Цей процес був закономірним, адже стратегія партійно-радянського керівництва майбутнє країни пов'язували із всепоглинаючою регламентацією всіх сфер життя, і не оцінювався ними як політика перехідного періоду, що несумісна з суспільством побудованого соціалізму. Тож усе більш виразною ставала тенденція до згортання відносно економічної свободи й уніфікації всіх форм власності до єдиної – загальнодержавної.

1920-і роки в розвитку національної освіти, науки, літератури і мистецтва інколи називають періодом українського культурного відродження. І не випадково. Нова комуністично-тоталітарна держава ще не сформувалася остаточно, а тому мусила забезпечити собі не лише економічне, а й науково-ідеологічне підґрунтя: привабити стару інтелігенцію, доки не породить власну, радянську; поступитися культурницьким домаганням національно свідомого українства, щоб притупити його пильність перед близькою перспективою денационалізації.

Серед багатьох невідкладних проблем, що їх мала розв'язати влада, – злиденність, неписьменність широких верств населення, нестача кваліфікованих кадрів у галузях освіти, науки, охорони здоров'я, слабкість матеріальної бази цих галузей і т. п., однією з найболючіших була масова дитяча безпритульність. Це лихо, успадковане ще від царизму, зросло до масштабів соціальної трагедії (в Україні на початок 1921 року – близько 1 мільйона безпритульників), бо жилося руйнівними наслідками світової і громадянської воєн, економічним занепадом, голодом 1921–1922 років.

Певний досвід боротьби з безпритульністю існував. Ще 10 березня 1919 року при Наркоматі соціального забезпечення УРСР була організована Рада захисту дітей (РЗД), яка узгоджувала роботу відповідних наркоматів у сфері охорони дитинства [12. – 1919. – № 27].

Через воєнні обставини її діяльність у квітні 1920 року була припинена. 29 червня 1920 року РЗД, яку очолював голова РНК УРСР Х. Г. Раковський, відродилася [25, Ф. І. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 75].

Місцевий орган РЗД при Полтавському губвиконкомі було створено 15 липня 1920 року. Лише за період з 1 січня по 15 квітня 1921 року під його наглядом працювало 75 інтернатів, 108 дитсадків, 2260 шкіл, 7 колоній, 12 дитячих клубів і 6 їдалень. Значною була роль Ради в порятунку голодуючих дітей, що прибули на Полтавщину в 1921–1922 роках [5, Ф. Р. – 872. – Оп. 1. – Спр. 429. – Арк. 3].

Незабаром відбулася реорганізація органів захисту дитинства, і на зміну РЗД згідно з урядовою ухвалою від 28 листопада 1922 року прийшла Центральна комісія допомоги дітям (ЦКДД) при ВУЦВК на чолі з Г. І. Петровським. На відміну від РЗД, ЦКДД мала ширшу компетенцію, фінансову самостійність і була націлена на остаточну ліквідацію безпритульності.

Полтавська комісія, створена 12 вересня 1923 року при губвиконкомі, піклувалася насамперед про безпритульників, які залишилися поза увагою органів освіти й охорони здоров'я. У Полтаві міська комісія 1923 року частково фінансувала роботу двох дитбудинків, санаторію, дитячої лікарні та будинку маляка.

Комісії дбали про подальшу долю випускників інтернатних закладів. На кошти губкомісії 1924 року були відкриті тютюнова фабрика, гуртожитки для підлітків, які пішли на виробництво; визначалися додаткові стипендії для студентів робітфаків і вузів. Зростала мережа шкіл робітничої молоді і ФЗН, яким надавалася дотація від комісії допомоги дітям. У Полтаві на кінець 1924 року таку допомогу отримували 7 профшкіл, 4 школи фабрично-заводського учнівства, один будинок робітничих підлітків, слухачі 4 довготермінових професійних курсів.

Планову роботу з ліквідації бездоглядності, злиденності та захворюваності дітей проводили наркомати освіти і охорони здоров'я. Так, ще восени 1921 року на Полтавщині нараховувалося 28 установ (із них 10 – у губернському центрі), що надавали лікарську допомогу дітям. Окрім того, діяло ще 49 закладів (8 – у Полтаві) охорони материнства і дитинства.

Радикальним засобом подолання безпритульності було створення системи закладів інтернатного типу. Особливо інтенсивно цей

процес розгортався в 1921–1923 роках. Зокрема, на 1 січня 1923 року в Полтаві функціонувало: 18 постійних дитбудинків, 2 установи для дітей з фізичними вадами, 2 заклади для малолітніх правопорушників, 2 сільськогосподарські колонії, 2 ізолятори, 6 приймальників на 1978 дітей. Окрім цього, допомогу 153 міським дітям надавали 3 денних дитбудинки [7, с. 83].

Із часом мережа інтернатних закладів звужувалася швидше, ніж відпадала потреба в них. Так, уже на 1 січня 1925 року в Полтаві діяли: 1 постійний дитбудинок, 2 колонії, 2 дитмістечка, 2 установи для дітей із фізичними вадами, 1 – для розумово відсталих дітей, 2 – для неповнолітніх правопорушників і 1 будинок-ізолятор. Вони обслуговували 1291 дитину. Тобто за два роки кількість інтернатних закладів Полтави скоротилася від 32 до 11. Денні дитбудинки зникли зовсім, натомість відкрилися 5 дитсадків для 175 малят. Зменшення кількості подібних установ зумовлювалося, насамперед, обмеженістю місцевого бюджету, на кошти якого більшість із них утримувалася. Наприклад, до 1923 року левова частка бюджетних асигнувань на народну освіту припадала на потреби дитбудинків. У 1925–1926 році витрати на школи становили 71 відсоток, на дитбудинки – 26,9 відсотка, а в 1926–1927-му – відповідно 74,3 і 23,4 відсотка.

За цих обставин нагальною стала допомога громадськості в боротьбі з безпритульністю. За сприяння ЦКДД у республіці 1924 року виникли осередки “друзів дітей”, які в травні 1927 року трансформувалися в однойменне товариство (на Полтавщині 1925 року 245 осередків об’єднували понад 11 тисяч осіб). Організація акумулювала активність трудящих у захисті дитинства і була своєрідним підрозділом комдопдітів.

Значну роль у боротьбі з дитячою злочинністю – супутницею безпритульності – відіграли комісії в справах неповнолітніх, засновані ще 1920 року. Вони були органами правового захисту дітей і запобігання правопорушенням. При Полтавській губкомісії існували колектор, колонії імені М. Горького (завідувач – А. С. Макаренко) та імені Паризької Комуни. Їх діяльність лише за 1921–1925 роки допомогла повернути суспільству понад 4,5 тисячі дітей. У межах Полтави протягом 1923–1926 років було порятовано близько 1,2 тисячі маленьких правопорушників [7, с. 87].

Наприкінці 1920-х років були створені належні передумови для успішного розв’язання проблеми масової безпритульності, але при-

мусова колективізація, голодомор, репресії викликали нову хвилю безпритульності.

Складною проблемою культурного життя України була ліквідація неписьменності. Нова влада одразу ж звернулася до населення із закликом учитися самим і посилати своїх дорослих синів і дочок до вечірніх шкіл, які відкривалися при трудових школах. Широко пропагувалася необхідність освіти, першим етапом якої було знання елементарної грамоти. До роботи залучалися всі культурні сили міста і села. Відкривалися загальноосвітні школи (у Полтаві їх нараховувалося 1923 року – 21, 1925 – 16, 1927 – 23, 1928 року – 21; учнів у них було відповідно по роках – 5388, 7444, 9127, 9658), гуртки ліквідації неписьменності, школи наймитської молоді. Та багато шкіл працювало спорадично, з половиною записаних учнів. Адже матеріальне становище школярів і вчителів було скрутним.

Учительських кадрів не вистачало по всій губернії, хоч у Полтаві з 1921 року діяв Інститут народної освіти (ІНО). У 1923–1924 навчальному році в ньому навчалося 192 майбутніх педагоги, а восени 1924 року до лав студентів було зараховано 69 чоловік. Студентів вишу залучали до ліквідації неписьменності.

Велику роль у боротьбі з неучтвом відіграло товариство “Геть неписьменність!”, організоване в Україні восени 1923 року. Його очолив голова ВУЦВК Г. І. Петровський. Свою роботу воно будувало на основі добровільного членства і спиралося на освічені верстви міста і села.

На Полтавщині Товариство допомоги ліквідації неписьменності організоване 15 грудня 1923 року. Правління його в складі 11 осіб очолив голова Полтавського губвиконкому О. К. Сербиченко [10, с. 27]. Активністю відзначалося Полтавське міське товариство. У Полтаві на 1920 рік письменними серед чоловічого населення були у віці: до 10 років – 14,1 відсотка, від 10 до 19 років – 89,5, від 20 до 29 років – 91,6, від 30 до 39 років – 87,6, від 40 до 49 років – 79,3, від 50 до 59 років – 72,2, старше 60 років – 51,2 відсотка. На початку 1923 року в місті діяло 20 пунктів ліквідації неписьменності, 1926-го – 21, 1927-го – лише 2. Скорочення мережі пунктів зумовлювалося певними успіхами в подоланні неписьменності. Якщо 1920 року в Полтаві нараховувалося 20 відсотків неписьменних серед чоловічого населення у віці від 10 до 35 років (із 38265 – 7595 чоловік), то навесні 1927 року їх кількість зменшилася до 11,5 відсотка (неписьменних залишилося 4503 чоловік). Фактично кожен

освічений член товариства навчав одного неписьменного [23, с.15].

Для осіб старшого віку, що здобули елементарні знання і прагнули продовжувати освіту, наприкінці 1920-х років у Полтаві працювали вечірній університет, вечірні робітничі курси, реорганізовані у вечірній робітничий факультет, 2-річні курси підготовки до вишів, збільшено було комплекти вечірніх робітничих шкіл. Усе ж ліквідація неписьменності залишалась актуальною ще і в роки першої п'ятирічки [5, Ф. Р. – 503. – Оп. 1. – Спр. 328. – Арк. 3].

Комуністичній партії на початку правління бракувало підтримки неросійських народів. Тому, коли неп заспокоїв селянство, вона розпочала кампанію, спрямовану на завоювання їхньої прихильності. І 1923 року на XII з'їзді партії її керівництво поклато початок політиці коренізації. Воно заклиало спільними зусиллями добитися, щоб у партію та державний апарат ішли неросіяни, щоб службовці вивчали й користувалися місцевими мовами. Український різновид цієї політики називався українізацією.

Перші заходи українізації мали на меті розширити сферу вживання української мови. На Полтавщині, як і в республіці в цілому, цей процес відбувався під контролем компартійних і державних інституцій. На засіданнях губвиконкому періодично заслуховувалися повідомлення про хід українізації. Зокрема, у квітні 1924 року констатувалося, що з 13 відповідальних працівників відділу освіти губвиконкому п'ятеро знають українську мову належним чином, із 15 технічних працівників – дев'ятеро розмовляють нею (з них шестеро – використовують на письмі). Із 1 січня того ж 1924 року все діловодство відділу було переведено на українську мову. Губосвіта відкрила в Полтаві для державних службовців курси української мови. І певні успіхи не забарилися: на 1 січня 1925 року 73 відсотки співробітників радянського апарату Полтавщини оволоділи українською мовою [5, Ф. Р. – 1503. – Оп. 1. – Спр. 163. – Арк. 53].

Та цього було недостатньо, бо ж українізація передбачала знання мови всіма партійними й державними посадовими особами. Тому 23 червня 1925 року губвиконком, згідно з постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 30 квітня того ж року, видав наказ, який зобов'язував: запровадити українське діловодство в державних установах Полтавщини до 1 січня 1926 року; для загального керівництва українізацією створити комісії на чолі

з головами місцевих виконкомів, заснувати комісії по українізації на державних підприємствах і установах; звільняти тих державних службовців, які ігнорують вимогу вивчення української мови (поновлювати на посаді лише після складання відповідного екзамену) [5, Ф. Р. – 63. – Оп. 1 – Спр. 52. – Арк. 678].

Однак цей наказ, як і багато йому подібних, виконувався вкрай непослідовно, бо ж саме здійснення українізації відбувалося неоднозначно і суперечливо. Доводилося долати запеклий опір міщанських елементів, які не бажали вивчати “сільську”, “мужицьку” мову. Такого характеру настрої та негативне ставлення до її впровадження в повсякденну практику були характерними й для багатьох партійно-радянських управлінців. А якщо врахувати, що близько 95 відсотків працівників радянського апарату України були росіяни чи зрусифіковані представники різних національностей, то неважко уявити, з якими труднощами зустрічалися активні прихильники політики українізації. Чимало партійних і радянських працівників керівної ланки вбачали в ній “петлюрівщину”, “контрреволюцію”, “націоналізм” та всіляко саботували її проведення [15].

На Полтавщині, де українці становили близько 96 відсотків населення, українізація, здавалося б, мала проходити успішно. На січень 1928 року в Полтаві проживало 92740 чоловік. За національним складом населення розподілялось таким чином: українців – 62815 (67,7 відсотка), росіян – 8161 (8,8), євреїв – 18476 (19,9), поляків – 729 (0,8), інших – 2569 (2,8). Тобто понад дві третини мешканців міста були етнічними українцями і мали б стати вирішальним чинником відродження української культури взагалі, мови – зокрема. Та фактори гальмування українізації, властиві республіці в цілому, діяли, зрозуміло, і на Полтавщині [5, Ф. Р. – 363. – Оп. 1. – Спр. 630. – Арк. 328].

Наприкінці 1927 року губвиконком підбив попередні підсумки українізації. Були деякі втішні дані: офіційно близько 83 відсотків службовців Полтави володіли українською мовою; проведено велику роботу з ознайомлення з питаннями українознавства широких верств населення; розпочато гурткову українознавчу діяльність на підприємствах, в установах і т. ін. [5, Ф. Р. – 63. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк. 69–70.].

Водночас з'ясувалися значні прогалини в реалізації програми українізації. Зокрема, партійні працівники не поспішали вивчати українську мову. Наприклад, українці склада-

ли 70 відсотків Полтавської округової партійної організації, та лише 30 відсотків її членів доповідали рідною мовою. Більшість апаратних працівників бойкотували курси вивчення і вдосконалення української мови. Подібний стан справ спостерігався і в середовищі профспілкових активістів, значна частина яких (навіть ті, що відповідали за культурницький сектор роботи) не прагнула знати українську мову. Перевірка викрила низку приписок щодо кількості радянських працівників, які оволоділи українською, факти казенного ставлення до виконання урядових рішень із проблем українізації. Тобто керівні партійні, радянські, профспілкові працівники сприймали українізацію як чергову кампанію, що незабаром мала скінчитись, і тому не дуже нею переймалися.

Українізація виявилася матеріально і фінансово необґрунтованою. Незадовільно фінансувалося видання української наукової та художньої літератури, підручників і посібників для шкіл і вузів, газет, журналів. Як наслідок – “ножиці” цін на відповідну російськомовну та україномовну друковану продукцію (в середньому книжка українською мовою коштувала втричі дорожче, ніж її аналог російською). Тож цілком закономірними були такі факти: 1927 року Полтавська центральна книгозбірня видала своїм читачам понад 144 тисячі книжкових одиниць, а з них українською мовою – лише 22 тисячі (близько 15 відсотків); із використуваних у полтавських профшколах підручників 108 примірників – російською мовою і тільки 39 – українською. За таких умов українізація в царині освіти не могла бути справді успішною [24].

У Полтаві за переписом 1926 року проживало 23888 дітей у віці до 15 років. За національною ознакою діти розподілялись так: українців – 14763 (62 відсотки), росіян – 1858 (8), євреїв – 6598 (27), інших національностей – 669 (3 відсотки). Чи ж витримувалося співвідношення національної приналежності учнів і шкіл?

На 1 січня 1923 року з 21 полтавської школи викладання українською мовою практикувалось у 12 (57 відсотків від загальної кількості шкіл), російською – у 5 (близько 24 відсотків), інші були змішаними. На 1 січня 1925 року з 16 діючих шкіл незмінною залишилася кількість українських – 12 (та це вже 75 відсотків), російських – зменшилася до 3, з'явилася одна єврейська школа. При цьому потрібно мати на увазі, що скорочення числа російських шкіл відбулося за рахунок збільшення дитя-

чого контингенту в них. У підсумку на грудень 1925 року в Полтаві зберігалася нерівномірність у розвитку шкіл національних меншин (пам'ятаймо, що українізація передбачала культурне відродження не лише українського, а й інших народів на терені республіки). Так, єврейських дітей було 27 відсотків від загалу, а школярів, які навчалися у єврейській школі, – 6 відсотків. Навпаки, дітей росіян – 8 відсотків, а школярів у російських школах – 34 відсотки. Характерно, що 21 відсоток єврейських дітей відвідували, головним чином, російські школи. Національний склад учнів російських шкіл був такий: росіян – 42, євреїв – 37, українців – 20 відсотків, інших – 1 відсоток. У подальшому – 1926–1927 і 1927–1928 навчальних роках – суттєвих змін у співвідношенні національних характеристик шкіл і учнів не відбулося (до того ж і 1927 року в низці полтавських шкіл фіксувалося таке ганебне явище, як антисемітизм) [6, с. 95–96].

Складною залишалася мовна ситуація у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах Полтави. На 1925 рік у місті діяли Інститут народної освіти (вже згадуваний вище), індустріальний технікум (заснований 1919 року, в якому навчалось 324 учні), землевпорядний технікум (організований 1920 року, навчалось 77 учнів), агро-кооперативний технікум (створений 1921 року, освіту здобувало 348 осіб), музичний технікум (рік заснування – 1922, 100 учнів), трирічні педагогічні курси (започатковані 1920 року, навчалось 229 майбутніх учителів). 1925 року викладання предметів виключно українською мовою провадилося в інституті народної освіти та агрокооперативному технікумі, лише російською – в індустріальному технікумі, і російською, і українською – в інших закладах. На початок 1928 року українізація цих навчальних закладів не завершилася. Зокрема, в індустріальному і музичному технікумах викладання фахових дисциплін і далі провадилося переважно російською мовою. Взагалі зі 164 лекторів полтавських вузів і технікумів українською володіли 103 (62,8 відсотка), із 211 викладачів профшкіл – 177 (84 відсотки). Причини такого становища мали як суб'єктивний (недооцінка важливості українізації), так і об'єктивний (відсутність відповідної наукової літератури українською мовою, дорожнеча української книжки) характер [6, с. 95–96].

Усе ж, незважаючи на справді неймовірні труднощі, втілення в життя ідеї українізації дало певні позитивні результати. Однак зростаючий рівень національної самосвідомості

народу в ході її здійснення все більше заважав, принципово суперечив процесові формування великодержавної адміністративно-командної системи. Національна інтелігенція, як один з основних носіїв національної свідомості народу, виявилася за своєю природою, суспільним статусом чужою такої системі. Тому вістря сталінських репресій було спрямоване, насамперед, проти неї. “Буржуазний націоналізм” – типове звинувачення тим, хто бажав розквіту в повному, загальнолюдському розумінні великих і малих народів; “націонал-ухильництво” – ярлик тим, хто в лавах КП(б)У прагнув усебічно сприяти українізації. Зокрема в Полтавському інституті народної освіти ще 1923 року були “викриті” “буржуазні націоналісти” Р. В. Кутепов – декан ІНО та С. Г. Грушевський – лектор інституту (обох звинувачували в українофільській діяльності в дореволюційний період). У цьому ж році було звільнено з посади завідуючого Полтавським кооперативним технікумом К. Токаревського, бо в його закладі діяла “Нова громада” – студентська організація, не зареєстрована губпрофосвітою, і в бібліотеці містилася література “з питань культурно-просвітницької роботи, яка віддзеркалює погляди ліберальної буржуазії та партії соціалістів-революціонерів”. І такі факти були не поодинокими.

1924 року за поданням органів ДПУ з посад були звільнені провідні фахівці Центрального пролетарського музею Полтавщини (нині – краєзнавчий музей). Із 1922 року директором його був історик, археолог М. Я. Рудинський, який зумів згуртувати таких самовідданих дослідників рідного краю, як В. М. Верховинець, М. І. Гавриленко, В. А. Грінченко, К. В. Мощенко, Р. В. Попадич, О. К. Тахтай, В. О. Щепотьєв. Але в акті обстеження вказувалося, що “музей під керівництвом Рудинського <...> не відповідає вимогам революційної освіти...”, а директор характеризувався як “автокефаліст”, “прихильник українського руху”.

У другій половині 1920-х років переслідування “націонал-ухильників” та “буржуазних націоналістів” набрали запеклого характеру. Їх ініціатором в Україні став “найближчий сподвижник” Сталіна Л. М. Каганович, призначений 1925 року першим секретарем ЦК КП(б)У. Звільнення з посади наркома народної освіти О. Я. Шумського, боротьба з так званими “шумськізмом”, “хвильовізмом”, “волобуєвщиною” знаменували згорання українізації і початок розправи з інтелігенцією.

У березні 1928 року серед кращих представників української інтелігенції до кримінальної відповідальності у сфабрикованій справі “Спілки визволення України” був притягнутий В. О. Щепотьєв – знаний у науковому світі філолог, краєзнавець і взагалі людина енциклопедичних знань. Із 1917 по 1928 рік його діяльність нерозривно пов’язана з Полтавським учительським інститутом (після реорганізації – Інститут народної освіти), ректором якого він був протягом 1921–1923 років. В. О. Щепотьєва спіткала доля багатьох провісників українського Відродження – він був розстріляний у листопаді 1937 року [18].

Так у республіці ще в 1920-х роках, задовго до зловісного 1937-го, закрутилося страшне колесо “україножерної інквізиції”. Тоталітарний режим утверджувався поступово, зі зміцненням партійно-більшовицького апарату влади, що ставав наддержавним, усепроникаючим і всепоглинаючим, з одержавленням усіх громадських структур.

Формально влада зосереджувалася в руках Рад. 1920 року вибори до них проходили ще на багатопартійній основі. Усе ж визначальний вплив на характер роботи Рад мали більшовики. Наприклад, вони становили три чверті депутатів Полтавської міської Ради. Використовуючи свою чисельну перевагу, вже на перших пленарних засіданнях домоглися виключення з Ради обраних туди меншовиків і правих есерів. У декларації протесту до Полтавської Ради меншовики висунули свої вимоги: спрощення бюрократичної машини і розвиток місцевого самоврядування; розширення виборчих прав населення; позбавлення Рад права виключати зі свого складу депутатів із політичних мотивів; відмова від націоналізації дрібної промисловості та вільного розвитку кооперативної і приватної торгівлі; незалежність профспілок від державних органів. Цей протест був проігнорований.

А вже з 1921 року, після політичного процесу над партією українських есерів, вибори стали однопартійними. 1922 року до Полтавської міськради було обрано 76,5 відсотка членів КП(б)У та 23,5 – безпартійних. Поступово відсоток комуністів у міськраді став зменшуватись. У 1926–1927 роках він становив 51,2, у 1928–1929 роках – 45. Та це не було свідченням демократизації Рад. Вони все більше ставали безсилим додатком партійного механізму влади.

Показовим щодо цього є такий факт. У серпні 1922 року парторганізація Полтавщи-

ни при підтримці ЦК КП(б)У засудила “антипартиїну” позицію голови губвиконкому Я. Н. Дробніса, який заперечував необхідність партійного керівництва роботою Рад. ЦК КП(б)У прийняв рішення про оновлення складу губвиконкому та губкому. У листопаді того ж року секретарем губкому КП(б)У був призначений Б. Й. Магідов, а головою губвиконкому – О. К. Сербиченко. Тобто вже в той час партійні органи відверто й безпосередньо регламентували діяльність Рад робітничих і селянських депутатів.

Вибори до Рад не були загальними. Наприклад, 1926–1927 року в Полтаві права голосу було позбавлено 9,8 відсотка потенційних виборців. До того ж, на відміну від РРФСР, вибори в УРСР були нерівними: один депутат до міськради обирався від 100 робітників і 300 службовців, що забезпечувало більшість робітників у Радах. Співвідношення соціальних груп попередньо планувалося парторганами і суворо витримувалося під час висунення кандидатів. Освітній рівень депутатів був невисоким, і це негативно позначалося на якості управлінських рішень, які приймали Ради. Із часом Ради, залишаючись конституційно політичною основою суспільства, фактично стають виконавчими органами відповідних партійних структур [19, с. 151–152].

Звичайно, було б несправедливо пов'язувати 1920-і роки винятково з терором і переслідуванням інтелігенції (бо ж маховик сталінських репресій лише набирив швидкості). Тоді в республіці, а отже, й на Полтавщині, ліквідувалася неписьменність, зростала кількість шкіл і учнів, удосконалювалася система вищої та середньої спеціальної освіти, підвищувався загальний освітній рівень населення.

Змістовність культурного життя полтавців визначалася наявністю в місті різноступеневих навчальних закладів, клубів, бібліотек, театрів, музеїв. У Полтаві в 1920-х роках працювало багато відомих учених. Одні проживали тут постійно, інші приїхали в роки громадянської війни та під час голоду 1921–1922 років. Окремих учених запрошували читати курси лекцій. Так, у Полтавському ІНО читали лекційні курси академік, а згодом віце-президент АН УРСР Д. І. Багалій (тут викладав історію України, а в Харкові очолював Науково-дослідний інститут історії України та Інститут історії української культури) і М. Ф. Сумцов – український фольклорист, етнограф і літературознавець, член-кореспондент Петербурзької академії,

АН УРСР, Чеської АН та ряду слов'янських наукових товариств; серед перших директорів Полтавського інституту народної освіти був історик-професор І. Ф. Рібаков. Постійно тут працювали відомі вчені – професори В. О. Пархоменко, В. О. Щепотьєв, висококваліфіковані викладачі та лектори Я. Г. Бергольц, Т. О. Богданович, О. М. Васильєва, В. В. Воропай, В. М. Верховинець, А. Ф. Дучинський та інші.

Професори, вчені, педагоги високого класу працювали не тільки у вузах, а й у технікумах (у Полтаві їх було на цей час 4), професійних і трудових школах. Зокрема, з 1920 по 1926 рік колонію імені Горького для неповнолітніх правопорушників спершу в Трибах, а потім у Ковалівці Руновщинського (нині Полтавського) району очолював видатний педагог А. С. Макаренко.

Осередками культурного дозвілля були клуби Полтави. Ще на початку 1923 року їх нараховувалось 12. Кращими були Центральний робітничий і Клуб радянських працівників. Згодом відкрилися клуби залізничників (із залом на 1100 глядачів, бібліотекою, різними кабінетами), панчішників (у колишньому будинку дворянського зібрання – зараз кінотеатр імені І. П. Котляревського), спілки радторгслужбовців та кілька інших, які вели багатопланову культосвітню роботу.

Центрами духовного збагачення були бібліотеки міста. На 1925 рік у Полтаві діяло 13 книгозбірень усіх типів. Із них найкращі – при Державному краєзнавчому музеї (50 тисяч примірників), Інституті народної освіти (31,5 тисячі), агро-кооперативному технікумі (36,4 тисячі), індустриальному технікумі (11,2 тисячі). Найбільша книгозбірня Полтавщини – Центральна громадська бібліотека Полтави – нараховувала 130 тисяч томів. Маленьких читачів обслуговувала дитяча бібліотека міста.

Полтавці мали змогу переглянути художні та документальні кінострічки, уже на квітень 1927 року в місті працювало 10 кіноустановок, 2 кінотеатри.

Значну наукову і культурно-пропагандистську роботу проводив Державний краєзнавчий музей, який мав багату експозицію, фонди, архів, бібліотеку. 27 липня 1928 року, до 75-х роковин від дня народження В. Г. Короленка, в будинку, де він із 1903 по 1921 роки жив, працював і помер, було відкрито постійну виставку “Життя і творчість В. Г. Короленка” (1940 року на базі її створено літературно-меморіальний музей). Цим, нарешті, було виконано один із пунктів постанови РНК

УРСР від 24 січня 1922 року про увічнення пам'яті письменника-гуманіста.

Свою вдячність і шану Т. Г. Шевченкові полтавці засвідчили, спорудивши 1926 року йому пам'ятник.

На цей час у місті було засновано стаціонарний музично-драматичний театр імені М. В. Гоголя. У ньому розпочинали свою діяльність актори, пізніше народні артисти СРСР М. М. Тарханов, І. С. Козловський, В. С. Василько. У місті також працювали такі митці, як В. М. Верховинець, Ф. М. Попадич. На гастролі до Полтави часто приїжджали визначні вітчизняні і закордонні музиканти та співаки.

1926 року відбувся перший концерт капели бандуристів, створеної групою співаків-аматорів наприкінці 1925 року. Керував цим колективом відомий композитор Гнат Хоткевич, а диригентом і художнім керівником у перші роки існування капели був талановитий полтавський музикант В. А. Кабачок (1930 року на базі полтавського колективу в Києві організували капелу бандуристів України).

Особливою подією в житті міста стало відкриття 10 червня 1927 року радіотрансляційної станції, в системі якої працювало 809 радіоточок. Окрім того, функціонувало 6 гучномовців поза системою трансляції.

Свідченням вагомого наукового доробку вчених Полтави стало надання всесоюзного статусу місцевій обсерваторії. У липні 1927 року на цій гравіметричній станції були встановлені два потужні маятники і телескоп, що дало змогу українським дослідникам більш кваліфіковано підійти до вирішення низки наукових проблем [2, с. 42–47].

Отже, у другій половині 1920-х років Полтава була не лише адміністративним, господарським, а й культурно-освітнім центром: мала розгалужену систему навчальних закладів, бібліотеки, музеї, театри, а головне, хороші кадри у сферах науки і культури.

1920-і роки в історії Полтави, як і України загалом, були новаторськими. Господарське піднесення, успіхи у ліквідації неписьменності, безпритульності, у розвитку науки та освіти, національно-культурне відродження – все це свідчило про поступ, сповнювало серця вірою в деклароване більшовиками “світле майбуття”. Але нова економічна політика, що стимулювала продуктивність селянського, а за ним і промислового виробництва, українізація, на ґрунті якої відбувався розвій національної культури, були лише черговими ударни-

ми акціями комуністичної партії, тактичними маневрами на шляху до повного утвердження тоталітаризму. Тому і нец, і українізація були приречені на згорання, а національна інтелігенція – на винищення. Зі знищенням мозку нації настала черга й українського селянства – її станового хребта, скаліченого голодомором 1932–1933 років.

Література

1. Більшовик Полтавщини. – 1927.
2. Гавриш Р. А. Як розвивалася мережа культурно-освітніх закладів у 20–30-ті роки на Полтавщині / Р. А. Гавриш // Наш рідний край. Сторінки про розвиток культури на Полтавщині. – Полтава, 1990. – Вип. 4. – С. 42–47.
3. Голод и помощь в УССР: Цифровые данные по материалам ЦК Помгол ВУЦИК на 1 мая 1922 г. – Харьков, 1922.
4. Горошочок В. Я. Організація державної допомоги безробітним Полтавщини в 20-ті рр. / В. Я. Горошочок // Тези доповідей і повідомлень другої Полтавської наукової конференції з історичного краєзнавства. – Полтава, 1991. – С. 45–47.
5. Державний архів Полтавської області.
6. Діптан І. І. З історії українізації на Полтавщині / І. І. Діптан // Матеріали Третьої Полтавської наукової конференції з історичного краєзнавства. – Полтава, 1999.
7. Діптан І. І. Проблема дитячої безпритульності на Полтавщині (1919–1933 роки) / І. І. Діптан // Історична пам'ять. – 1998. – № 1. – С. 82–94.
8. Діптан І. І. Промисловий розвиток Полтави в період непу / І. І. Діптан // Четверта Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства. Матеріали до 825-річчя з часу першої літописної згадки міста Полтави та 1100-річчя появи перших поселень на її території. – Полтава, 1988. – С. 19–23.
9. Жук В. Н. Занепад та ліквідація українських організацій на Полтавщині в 20-ті рр. і репресії проти діячів “Просвіти” / В. Н. Жук // Наш рідний край. – Полтава, 1992. – Вип. 13. – С. 31–32.
10. Жук В. Н. Що відомо про боротьбу за ліквідацію неписьменності та розвиток освіти на Полтавщині в 20–30-х роках ХХ ст. / В. Н. Жук // Наш рідний край. Сторінки про розвиток освіти на Полтавщині. – Полтава, 1990. – Вип. 3. – С. 26–37.
11. Збірник Полтавщина. – Полтава, 1927. – Т. 2.
12. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України.
13. Історія міст і сіл української РСР. Полтавська область. – К., 1967.
14. Итоги борьбы с голодом в 1921–1922 гг. – М., 1922.

15. Лаврик Г. В. Кампанія по вилученню церковних цінностей 1922 р. на Полтавщині / Г. В. Лаврик // Тези доповідей і повідомлень другої Полтавської наукової конференції з історичного краєзнавства. – Полтава, 1991. – С. 42–43.

16. Касьянов Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція / Г. В. Касьянов, В. М. Даниленко. – К., 1991.

17. Нариси історії Полтавської обласної партійної організації. – Харків, 1981.

18. Пащенко В. О. Держава і православ'я в Україні: 20–30-ті роки ХХ ст. / В. О. Пащенко. – К., 1993.

19. Полтава: Історичний нарис. – Полтава, 1999. – 280 с.

20. Полтаві 800 років: Зб. док. і матеріал. – К., 1974.

21. Польовий Л. П. Нарком Григорій Гринько / Л. П. Польовий // Про минуле заради майбутнього. – К., 1989.

22. Ревегук В. Я. У боротьбі за волю України (Визвольні змагання на Полтавщині 1920–1925 рр.) / В. Я. Ревегук. – Полтава, 2000.

23. Соціалістичне будівництво на Полтавщині (1921 – червень 1941): Зб. док. і матеріал. – Х., 1987.

24. Статистика України. – Серія VIII. Статистика народної освіти. Народна освіта на Україні на 1 січня 1925 р. – Х., 1925. – № 71. – Т. V. – Вип. 1.

25. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

26. Яненко З. П. “Настрій селян-петлюрівців” // Полтавська Петлюріана: Матеріали других Петлюрівських читань. 15 серпня 1993 р. – Полтава, 1993.

Iryna Diptan

POLTAVA IN THE PERIOD OF NEP
(1921–1928 YEARS): PROBLEMS AND WAYS OF
THEIR REALIZATION

The pages of complicated, contradictory, ambiguous history of socio-economic, cultural and educational development of Poltava in the context of Ukrainian SSR NEP are considered in the article.

Keywords: *New economic policy, political gangsterism, street children, illiteracy, Ukrainization.*

Ирина Диптан

ПОЛТАВА В ПЕРИОД НЭПА (1921–1928 гг.):
ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕАЛИЗАЦИИ

В статье раскрываются страницы сложной, противоречивой, неоднозначной истории экономического, культурного и образовательного развития Полтавы в контексте реализации нэпа.

Ключевые слова: *Новая экономическая политика, политический бандитизм, беспризорность, неграмотность, украинизация.*

Надійшла до редакції 29.03.2011 р.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Горліс-Горський Ю. Ю. Холодний Яр: спогади осавула 1-го куреня полку гайдамаків Холодного Яру / Упор., ред., передм., примітки, біограф. довідки, додатки Р. Ковалю / Ю. Ю. Горліс-Горський. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”; Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”) 2010. – 512 с.: іл. – (Серія “Українська воєнна мемуаристика”)

Спогади хорунжого Армії УНР Юрія Городянина-Лісовського (Юрія Горліса-Горського) про збройну боротьбу за Українську державу під жовто-блакитним прапором УНР та чорним прапором Холодного Яру, на якому було написано “Воля України – або смерть”.

Книга висвітлює трагічні сторінки нашої минувшини, сприяє формуванню громадянських рис і державницьких переконань.

Для студентів, істориків, широкого читачького загалу.